

Czeski sufiks feminatywny *-(k)yně* i jego polski odpowiednik *-ini/-yni*. Najnowsze tendencje

Keywords: word formation, feminatives, suffix *-(k)yně*, suffix *-ini/-yni*

Słowa kluczowe: słotwórstwo, feminatywy, sufiks *-(k)yně*, sufiks *-ini/-yni*

Abstract

The Czech suffix *-(k)yně* and the Polish *-ini/-yni* have a common origin and function (they form feminine formations). It is therefore worth taking a look at how these suffixes function in modern languages. For this purpose, material from Internet and lexicographic sources recording the latest vocabulary was analyzed. The collected material was analyzed in terms of word-formation derivatives, semantic regularity, stylistic qualification and belonging to meaning groups.

Czeski sufiks *-(k)yně* i polski *-ini/-yni* mają wspólne pochodzenie oraz funkcję (tworzą formacje żeńskie). Warto zatem przyjrzeć się, jak te formanty funkcjonują we współczesnych językach. W tym celu poddano analizie materiał ze źródeł internetowych i leksykograficznych rejestrujących najnowsze słownictwo. Zebrany materiał analizowano pod kątem pochodności słotwórczej, regularności semantycznej, kwalifikacji stylistycznej oraz przynależności do grup znaczeniowych.

Problematyka feminatywów w języku polskim oraz *přechylování* w języku czeskim ma długą tradycję, bogatą literaturę i wiele punktów zbieżnych. Jeden i drugi przypadek w dużej mierze dotyczy słotwórczych środków nazywania kobiet. Wyjaśnijmy jednak na początek oba pojęcia.

Přechylování to rozróżnianie płci u rzeczowników (osobowych i żywotnych), w wyniku którego za pomocą różnych przyrostków tworzy się ze wspólnych podstaw nowe słowa (Gregor 1956, s. 38).

Markéta Ziková uściśliła, że proces ten polega na tym, że z form rodzajowo neutralnych tworzy się formy rodzajowo określone (Ziková 2003, s. 126). Może chodzić zarówno o tworzenie form żeńskich (*učitel* > *učitelka*), jak i form męskich (*ropucha* > *ropuśák*), przy czym pierwszy mechanizm dotyczyć może rzeczowników oznaczających osoby i zwierzęta, drugi – tylko zwierzęta (Ziková 2006, s. 129).

Feminatywa (niekiedy też: nazwy/formacje/struktury żeńskie) w polszczyźnie postrzegane są jako kategoria słotwórcza, np. „rzeczowniki nazywające kobiece zawody i funkcje, najczęściej derywowane od nazw męskich z sufiksem kategorii feminativum lub bezpośrednio od czasowników z sufiksem złożonym kategorii nazwy wykonawców czynności” (Łaziński 2006, s. 246) czy „rzeczowniki nazywające kobietę, mające wyznacznik morfologiczny żeńskości, będące najczęściej derywatami sufiksálnymi lub paradygmatycznymi pochodzącymi od męskiej podstawy słotwórczej” (Krysiak, Małocha-Krupa 2020, s. 230). Z kolei Zofia Kubiszyn-Mędrala (2007, s. 31) definiuje feminatywa jako kategorię semantyczną – są to nazwy kobiet „nie tylko ze względu na przysługujący im tytuł, pełnioną funkcję, zajmowane stanowisko czy wykonywany zawód, ale także ze względu na przynależność narodową, pochodzenie, wyznanie, przekonania, właściwości psychiczne i fizyczne, wykonywane czynności itp.”. Podobnie postępuje Jolanta Szpyra-Kozłowska, określając feminatywa jako kategorię, której „desygnaty zawierają w sobie pierwiastek »istoty żeńskie«” (Szpyra-Kozłowska 2021, s. 51). Obie perspektywy łączy Renata Bura (2005, s. 71), która stwierdza że feminatywa to „nazwy żeńskie motywowane przez nazwy męskie. Najczęściej są to nazwy osób, rzadziej zwierząt”.

W niniejszym tekście feminatywa ograniczone zostały do nazw kobiet zawierających w swej strukturze jeden tylko środek słotwórczy – formant *-ini/-yni* w języku polskim i *-yně/-kyně* w języku czeskim. Oba te formanty mają rodowód rodzimy i wywodzą się od prasłowiańskiego **ynji*, który pierwotnie pełnił dwie funkcje – tworzył rzeczowniki żeńskie od męskich (np. *bogini*) oraz abstrakta odprzymiotnikowe o charakterze atrybutywnym, które często ulegały

konkretyzacji (por. *pustynia*) (Laskowski 1962, s. 171–172). Dość szybko we wszystkich językach słowiańskich doszło do podciągnięcia rzeczowników z przyrostkiem *-ynji do tematów na -'a. W efekcie we wszystkich językach słowiańskich (poza polskim) doszło do zaniku pierwotnego formantu. Na gruncie czeskim pierwsze formy z -yně zaczęły się pojawiać już od początku XIII wieku. Z kolei polszczyzna jest jedynym językiem słowiańskim, w którym formant ten zachował się w odniesieniu do kobiet, nowy zaś -ynia zaczął pojawiać się w nazwach przedmiotów martwych (Laskowski 1962, s. 177). Produktowność sufiksu -ini/-yni w okresie XVI–XVIII w. opisał Laskowski jako nikłą a żywot formacji go zawierających jako krótki. Dopiero w XIX w. pojawiło się nieco więcej form tworzonych od męskich wykonawców czynności na -ec i -ca (1962, s. 180, 183).

W staroczeszczyźnie formant -yni/-yně był bogato zaświadczony. Natomiast z form typu *prorokyni*, *vnukyně* został wyabstrahowany przyrostek -kyně (Gregor 1956, s. 40). Podobne zjawisko rozszerzenia formantów zanotowano także w materiale staropolskim, gdzie pojawiają się *cesarkini* < *cesarz*, *poselkiny* < *poseł* (Kleszczowa 1996, s. 262–263).

Jak stwierdza Renata Bura, -yn(ě)/-kyn(ě) w języku czeskim i -ini/-yni w języku polskim są drugim co do ważności środkiem słowotwórczym w feminatywach, stanowiącym konkurencję dla najpopularniejszego w obu językach w tej funkcji sufiksu -ka. Jego popularność w czeszczyźnie wynika między innymi z faktu, że -ka w rzeczownikach męskich zakończonych na g powoduje alternację g : ž (Bura 2005, s. 71). Z kolei w polszczyźnie formant -ini/-yni stanowi silną konkurencję dla -ka wśród nazw męskich zakończonych na -ec i -owiec (Szpyra Kozłowska 2019, s. 32). Nie należy jednak przeceniać produktywności formantu -ini/-yni, ponieważ jak pokazały badania Marty Grochowskiej i Agnieszki Wierzbickiej na materiale współczesnych czasopism, za pomocą przyrostka -ka utworzono 241 nazw, a za pomocą -ini/-yni – tylko 11 (Grochowska, Wierzbicka 2015, s. 48, 50). Dysproporcja jest więc znacząca, dzięki jednak mniejszej pro-

duktywności drugiego z formantów możliwe jest omówienie go w ramach jednego artykułu.

Wracając do problematyki feminatywów, należy podkreślić, że w polskim dyskursie naukowym jest ona obecna już od dawna. Dyskusja o braku żeńskich odpowiedników rzeczowników męskoosobowych w Polsce trwa od ponad stu lat, a szczególnie ożywiona była w okresie powojennym (Szpyra-Kozłowska 2019, s. 22); w XXI wieku powrócono do niej. O wadze problemu świadczy fakt, że w przedziale 1945–1989 w jednym tylko czasopiśmie „Język Polski” ukazało się 13 artykułów na ten temat (Hołojda-Mikulska 2016, s. 90), które dotyczyły wszystkich do dziś istotnych kwestii: nazwisk kobiet, tytułów naukowych i prestiżowych zawodów kobiet, żeńskich nazw zawodów i funkcji.

W stosunku do określania zawodów, stanowisk, pozycji społecznych itd. kobiet obserwować można dwa podejścia – feminizację polegającą na tworzeniu odpowiednich nazw żeńskich i neutralizację polegającą na używaniu nieodmiennych nazw męskich dla określenia kobiet. Lata 70. (następnie 80. i 90.) XX wieku w Polsce przyniosły blokadę derywacji żeńskiej (Hołojda-Mikulska 2016, s. 96), która w okresie międzywojennym była bardzo żywotna.

W ostatnich latach obserwujemy pewien powrót do feminizacji, popularny zwłaszcza w kręgach feministycznych, na przykład związanych z takimi pismami jak »Wysokie Obcasy« czy »Zadra«, w których proponowane są nowe rzeczowniki żeńskie przywracające symetrię między nazewnictwem kobiet i mężczyzn (Szpyra-Kozłowska 2019, s. 23).

Podobne dwa podejścia obecne są także w czeszczyźnie, choć tu np. w porównaniu z językiem rosyjskim przy oznaczaniu zawodów, stanowisk, tytułów więcej jest form żeńskich i nie dyskutuje się już o tym, czy formy te są potrzebne (Rogozhnikova 2020, s. 43). Do podobnych wniosków doszedł Tom Dickins, choć jednocześnie stwierdził występowanie wielu luk leksykalnych w nazwaniu kobiet. Źródłem tej asymetrii wg badacza nie był system językowy, ponieważ odpowiednie środki słowotwórcze w języku czeskim istnieją, lecz nastawienie społeczeństwa (Dickins 2001, s. 246).

W tym miejscu dochodzimy do niezwykle istotnej kwestii poza-językowego uwikłania feminatywów, które jest przyczyną zarówno popularności tej tematyki, jak i związanej z nią temperatury sporów. Nazwy żeńskie od dawna są odbiciem przede wszystkim aktualnych procesów społecznych. Pojawienie się ich dużej liczby wyjaśnia się pracą zarobkową kobiet w okresie międzywojennym, a zwłaszcza powojennym. U początków zaś stał proces emancypacji kobiet w XIX wieku (Grochowska, Wierzbicka 2015, s. 45). Nic więc dziwnego, że nazwy żeńskie są jednym z naczelných zagadnień lingwistyki feministycznej czy lingwistyki płci. Genderowa lingwistyka zakłada m.in., że porządek społeczny jest konstruktem patriarchalnym a język jest konstruktem społecznym, który wzajemnie oddziałuje na siebie z myśleniem i świadomością. Rola języka w tej koncepcji jest istotna, ponieważ nie tylko odbija on stosunki społeczne, ale także je współtworzy (Valdrová 2023, s. 33). *Sexistický (androcentrický) jazyk* (język seksistowski, androcentryczny) oznacza praktyki językowe, których używają mówiący bez różnicy płci, świadomie lub nieświadomie, legitymizując, naturalizując i reprodukując hierarchię płci. Jednym z jego rysów jest język, który kobiety ignoruje, np. generycznie używane rzeczowniki rodzaju męskiego sugerują, że mężczyzna jest rozumiany jako norma, a kobieta jest do takiego oznaczania włączana (Valdrová 2023, s. 42). Również w odniesieniu do polszczyzny wskazuje się, że asymetryczność rodzajowa to przejaw androcentryzmu, a nawet seksizmu, tego języka (Kubiszyn-Mędrała 2007, s. 32). Dlatego też Ewa Kołodziejek stosowanie żeńskich nazw osobowych wpisuje w kontekst komunikacji inkluzywnej (2022, s. 28), tj. języka łączącego, niewykluczającego, przeznaczonego dla wszystkich.

Czeską i polską dyskusję o feminatywach charakteryzuje także podobny zestaw poruszanych zagadnień, np. istnienie przeszkód o charakterze semantyczno-pragmatycznym (nazwy prestiżowych funkcji i stanowisk, pierwotnie wyłącznie męskich zawodów, stopni, wojskowych, godności kościelnych, istnienie homofonów z rzeczownikami nieżywoymi typu *pilotka* ‘kobieta pilot’ i ‘rodzaj czapki’), morfologicznym, fonologiczno-fonetycznym w tworzeniu nazw żeńskich,

kwestia wyboru spośród równolegle istniejących dubletów słowotwórczych, użycia generyczne (Svobodová 2011).

Spośród tego bogatego zestawu zagadnień w niniejszej pracy wybrano ujęcie porównawcze. Celem artykułu jest przedstawienie zbioru czeskich i polskich feminatywów zawierających odpowiednio sufiks *-(k)yně* i *-yni/-ini* oraz analiza tych jednostek pod kątem pochodności słowotwórczej, regularności semantycznej, kwalifikacji stylistycznej.

Celem niniejszego badania było zbadanie najnowszego zasobu leksykalnego analizowanych języków, dlatego materiał zaczerpnięto ze źródeł internetowych. Polskie jednostki pochodzą z Obserwatorium Językowego Uniwersytetu Warszawskiego (<https://obserwatoriumjezykowe.uw.edu.pl>), które zajmuje się m.in. zbieraniem najnowszego słownictwa polskiego – uwzględniono także poprzednika tego projektu, tj. stronę <https://nowewyrazy.uw.edu.pl/> – oraz z *Wielkiego słownika języka polskiego* pod red. P. Żmigrodzkiego (<https://wsjp.pl>).

Dzięki wyszukiwaniu *a tergo* uzyskano 69 jednostek (2 – OJ UW, 3 – NW, 65 – WSJP; *gościni* powtórzyła się w OJ UW i NW). Uwzględnienie różnych źródeł pozwoliło z jednej strony zbadać jednostki najnowsze, nieuwzględnione w nawet tak bogatym słowniku jak WSJP, z drugiej – jednostki znajdujące się w normie współczesnej polszczyzny, bez jednostek przestarzałych i już nieużywanych.

Z kolei jednostki czeskie (również stosując wyszukiwanie sufiksu) zaczerpnięto z serwisu *Čeština 2.0*, która jest społecznym słownikiem rozwijanym od 2009 roku, do którego hasła mogą dodawać internauci, oraz z bazy haseł LEXIKO (<https://lexiko.ujc.cas.cz/heslare>), przy czym mając na uwadze aktualny charakter słownictwa, wyszukiwania ograniczono do publikacji *Nová slova v češtině* 1 i 2 oraz narzędzia Neomat (<https://www.neologismy.cz>)¹. Kontrolnie uwzględniono także *Slovník spisovného jazyka českého*, który odnotowywał (w odróżnieniu od pozostałych źródeł) wiele podstaw motywujących wyekscepowane feminatywy.

¹ Z WJSP skorzystano 17.04.2024, z pozostałych źródeł – 26.02.2024.

Źródła czeskie dobrano zatem na zasadzie podobnej jak polskie: opracowania leksykograficzne językoznawców (zbiór LEXIKO) i o charakterze społecznym, współtworzone przez internautów (*Čeština 2.0*). Nawet po usunięciu zestawień typu *kariérová poradkyně*, *konceptuální umělkyně*, *laktační poradkyně*, *občanská vědkyně*, *stínová tchyně*, *synchronizovaná plavkyně*, których nie zawierał materiał polski, nadal materiał czeski znacząco przeważał, ponieważ uży skano 227 jednostek. Ze zbioru LEXIKO pochodzi 210 jednostek, z *Češtiny 2.0* – 22, a *machryně*, *operkyně*, *pratchyně*, *přítulkyne*, *spolutchyně* powtórzyły się w obu.

Analizując derywaty, najpierw przedstawię zbiór polski, następnie czeski a na końcu przejdę do porównania. W przypadku derywatów polskich nie rozdzielałam wariantów *-ini* i *-yni*, gdyż ich dystrybucją rządzi zasada fonetyczna (pierwszy z formantów występuje po tematach miękkich i zakończonych na spółgłoski tyłojęzykowe, drugi – w tematach twardych i zakończonych spółgłoskami funkcjonalnie miękkimi). Materiał prezentuję wg motywującej podstawy (rzeczowniki niepodzielne słowotwórczo, podzielne wg formantów z rzeczownika podstawowego, przypadki inne).

Derywaty od rzeczowników męskich niepodzielnych słowotwórczo reprezentowane są przez *bogini* < *bóg*², *gościni* < *gość*, *mistrzynie* < *mistrz* (podobna relacja pochodności w *baletmistrzyni*, *ochmistrzyni*, *podharc mistrzyni*, *sztukmistrzyni*, *tancmistrzyni*, *wicemistrzyni*), *sekretarzynie*, *żakini* ‘dziewczynka startująca w zawodach sportowych w najmłodszej grupie wiekowej, zazwyczaj poniżej 12 roku życia’ < *żak*.

Największy zbiór stanowią feminitywa motywowane przez formy męskie zakończone na *-ca*: *bratobójczynie* < *bratobójca*, *dawczynie* < *dawca* (podobnie: *chlebowdawczynie*, *krwiodawczynie*, *ofiarodawczynie*, *pracodawczynie*, *prawodawczynie*, *zleceńodawczynie*), *doradczynie*,

dzierżawczynie, *kłamczynie*, *krzywoprzysięczynie* < *krzywoprzysięzca*, *morderczynie*, *mówczynie*, *nadawczynie*, *nadzorcynie*, *następcynie*, *naśladowczynie*, *obrończynie*, *odbiorczynie*, *odstępczynie*, *poborczynie*, *po-chlebczynie*, *przestępcynie*, *samobójczynie*, *spadkobierczynie*, *sprawczy-ni*, *sprawozdawczynie*, *sprzedawczynie* < *sprzedawca* (także: *telespre-dawczynie*), *twórcynie*, *uchodźczynie*, *władczynie*, *wychowawczynie*, *wykonawczynie*, *zabójczynie* < *zabójca* (także: *ojcobójczynie*), *zwycięzcy-ni*. Do zbioru tego należą także jednostki *islamoznawczynie* i *medio-znawczynie* ufundowane na relacji *znawczynie* < *znawca*; *znawczynie* nie została odnotowana w wykorzystywanych źródłach, jest jednak wyrazem dobrze zdomowionym w polszczyźnie.

Jest to najliczniejsza grupa w materiale polskim licząca 47 jednostek, choć należy zaznaczyć, że część z nich została w WSJP PAN opatrzona kwalifikatorem, wskazującym na ograniczenia w użyciu. Za książkowe uznano *bratobójczynie*, *chlebowdawczynie*, *dawczynie*, *ofiarodawczynie*, *innowierczynie*, *odtwórcynie*, za urzędowe – *nabywczynie*, *najemczynie*, *zleceńobiorczynie*, za potoczne – *kierowczynie* < *kierowca*, za prawnicze – *mocodawczynie*.

Polskie feminitywa na *-ini/-yni* od form męskich z innymi sufiksami niż *-ca* są rzadkie. Od rzeczowników na *-ec* utworzono 5 formacji: *bywalcynie* < *bywalec*, *naukowczynie* < *naukowiec*, *powstańczynie* < *powstaniec*, *sportowczynie* < *sportowiec*, *zamaczynie* < *zamaczowiec*. Od derywatów na *-ek* pochodzą *członkini* < *członek*, *marszałkini* < *marszałek*, *potomkini* < *potomek*, od rzeczownika na *-arz* pochodzi *gospodyni* < *gospodarz*, a nazwa na *-a* (*monarcha*) motywuje *monarchinię*. W grupie form rzadkich mamy jeszcze ponadto wyraz *jogini*, w którym sufix *-ini* uznać można za przyłączony do podstawy *joga* lub zastępujący formant wykonawcy czynności *-in* w *jogin*.

W materiale czeskim odnajdujemy analogiczne grupy oraz dwie dodatkowe.

Od rzeczowników niepodzielnych słowotwórczo pochodzi 51 nazw żeńskich. Znaczną część z nich utworzono za pomocą sufiksu *-yně*, np. *arbitryně* < *arbitr*, *chábryně* < *chábr* ‘brachu, kołes’, *cvokyne* < *cvok* ‘wariat’, *helfryně*, *kamarádkyně*, *kmotryně*, *lidryně* (podobnie:

² Wyraz podstawy podaję, jeśli sufiksacji towarzyszą inne zjawiska, np. alternacje. Jeśli relacja pochodności jest prosta do odtworzenia, dla oszczędności miejsca nie podaję wyrazu motywującego.

eurolídryně, superlídryně), *machryně* < *machr* ‘spec’, *ministryně* (podobnie: *euroministryně, financministryně, exministryně, skoroministryně, superministryně, takymistryně, viceministryně*), *minižákyně, mistryně* (też: *purkmistryně, půlmistryně, sklepistryně, velmistryně, vrtmistryně, webmistryně*), *negryně* < *negr* ‘murzyn’, *otrokyně, pediatrixně, spoluvražedkyně, trollyně*. Ponadto kilka jednostek zawiera warianty *-kyně* (*dobroserkyně* < *dobroser* ‘dobrosiejca’, *exvězenkyně, filozofkyně, přítelkyně*) lub *-ině* (*fizlině* < *fízl* ‘glina’).

Rzeczowniki męskie z formantem *-ce* motywują 38 feminatywów zakończonych na *-kyně*, np. *důchodkyně* < *důchodce* (też: *předdůchodkyně, starodůchodkyně*), *exsoudkyně, exžalobkyně, poradkyně* (podobnie: *dermoporadkyně, exporadkyně, šéfporadkyně*), *samorozhodkyně, samosoudkyně* (podobnie: *takysoudkyně*), *splátkyně* (też: *samoplátkyně*), *strážkyně, superžástupkyně, tvůrkyně* (również: *čudotvůrkyně, mírotvůrkyně, mírotvůrkyně, rádobytvůrkyně, rouškotvůrkyně, webotvůrkyně*), *únoskyně, úpravkyně*. Interesujące w tym zbiorze są ponadto dwie formacje formalnie motywowane przez nazwy męskie, ale semantycznie od nich odmienne. *Audioprůvodkyně* motywowana jest przez *audioprůvodce*, chodzi jednak o urządzenie (audioprzewodnik), które nie ma rodzaju naturalnego. Opozycja płci w tym przypadku dotyczy głosu wgranego w urządzenie: w *audioprůvodkyně* usłyszymy głos żeński, w *audioprůvodce* – głos męski. Z kolei *superdárkyně* to ‘dawczyni komórek jajowych’, co blokuje występowanie męskiego rzeczownika motywującego to znaczenie. Niemniej, rzeczownik *superdárce* istnieje, w ogólnym znaczeniu ‘superdawca, superrozdawca’, formalnie zatem może motywować nazwę żeńską.

Największą grupę czeskich femiantywów motywują nazwy męskie z *-ec* (75 jednostek), np. *bezdomovkyně* < *bezdomovec, běžkyně, brankyně, břichomluvkyně, čudotvůrkyně, diskoborkyně, exsportovkyně* (też: *multisportovkyně, rádobysportovkyně*), *hvězdopravkyně, jazykovědkyně* (podobnie: *neurovědkyně, pseudovědkyně, přírodovědkyně, spoluvědkyně, uměnovědkyně*), *kreativkyně, maratonkyně* (też: *prvomaratonkyně, půlmaratonkyně, ultramaratonkyně, ultrama-*

ratónkyně), *myslivkyně, obrazoborkyně, ostroštelkyně, otužilkyně, příjmenovkyně, skorejmenovkyně, sóloplavkyně, sourostenkyně, šťastlivkyně, suchozemkyně, superpěvkyně, superštelkyně, takylovkyně, ubytovankyně, ultravytrvalkyně, umělkyně* (*kyberumělkyně, multi-umělkyně, retroumělkyně, rádobyumělkyně, travestiumělkyně, video-umělkyně*), *všeznalkyně, vychytralkyně, vyhulenkyně, zpovykankyně*. Ciekawą formacją jest na tym tle *sexyposlankyně*, która występuje w materiale jedynie w formie żeńskiej, rzeczownik fundujący natomiast poświadczony jest jedynie w nazwie portalu *sexyposlanec.cz* pozwalającego oceniać atrakcyjność posłów Republiki Czeskiej.

Czeskie rzeczowniki męskie z innymi niż wcześniej omówionymi formantami motywują o wiele mniej feminatywów:

- od rzeczowników zakończonych na *-ek* mamy 12 form żeńskich, np. *bezmozkyně* < *bezmozek* ‘bezmózgowiec’, *cápkyně, exnáměstkyně, fanouškyně, pohrobkyně, vtipálkyně, výrostkyně*;
- rzeczownik zakończony na *-ář* (*hospodář*) funduje tylko *hospodýně*;
- rzeczowniki zakończone na *-a* motywują 10 feminatywów, np. *exkolegyně* (też: *soukolegyně*), *místostarostkyně, monarchyně, oligarchyně*.
- od rzeczowników zakończonych na *-ák* pochodzą 4 formacje: *exvojákyně, horákyně, hosteskyně, operkyně*;
- od rzeczownika zakończonego na *-čí* (*mluvčí*) utworzono *mluvkyně*.

Porównując materiał polski i czeski (zob. Tabela 1), stwierdzić można, że oba języki w podobny sposób wykorzystują jako bazę dla feminatywów rzeczowniki męskie niepodzielne słotwórczo. Polszczyzna z kolei chętniej wykorzystuje formacje męskie na *-ca*, a czeszczyzna – na *-ec*. W tych dwóch grupach derywatów różnice są znaczące. Pozostałe grupy są śladowe, choć należy odnotować, że w polszczyźnie nie tworzy się nazw żeńskich od rzeczowników na *-ak* i *-czy*, w czeszczyźnie zaś na *-in*.

Tabela 1. Grupy motywujące zbadane feminatywy (wartości podane w procentach)

	Niepodzielne słowotwórczo	-ce / -ca	-ec	-ek	-ář / -arz	-in	-a	-ák	-či
język czeski	23	18	35	5	1	0	4	2	1
język polski	16	68	7	4	1	1	1	0	0

Wspólną cechą obu języków jest także duży udział struktur złożonych z analizowanymi formantami. W materiale polskim było ich 21 (30%), a w czeskim – 97 (43%). Mamy tu zarówno przykłady wyrazów o podwójnej motywacji – od złożonych podstaw męskich i feminatywów prostych, np. *krwiodawczyni* < *krwiodawca* i *dawczyni*, *jazykovědkyně* < *jazykovědec* i *vědkyně*, ale też formacje, które nawiązywać mogą tylko do złożonych rzeczowników męskoosobowych, ponieważ żeńskie formy proste nie istnieją, np. *krzywoprzysiężczyni* < *krzywoprzysięzca* (**przysiężczyni* nie istnieje), *staromilkyně* < *staromilec* (**milkyne* nie istnieje). Występowanie jako potencjalnej podstawy formy męskiej złożonej i żeńskiej prostej powoduje, że niektóre złożenia żeńskie derywowane są bezpośrednio od formy żeńskiej, co wiąże się z przejrzystością kompozitów i działaniem analogii. Analogia działa także przy tworzeniu serii wyrazów mających wspólną podstawę, ale modyfikowaną za pomocą różnego członów przyłączanych przed rdzeniem, np. od *poslankyně* mamy *europoslankyně*, *exeuroposlankyně*, *exposlankyně*, *sexyposlankyně*, od *předsedkyně* – *biomístopředsedkyně*, *exmístopředsedkyně*, *expředsedkyně*, *spolumístopředsedkyně*, *spolupředsedkyně*.

W materiale czeskim brakuje przy 20 feminatywach (9% wszystkich) podstaw męskich, np. *cykloporadkyně*, *eurohorákyně*, *krutovládkyně*, *lod'mistryně*, *neurochirurgyně*, *podpředsedkyně*, *praprapředsedkyně*, *rádobyvěštkyně*, *trávodárkyně*. Większość jednak z tych formacji jest przejrzysta formalnie i semantycznie i można by je umieścić w ramach łańcucha słowotwórczego wraz z innymi wyrazami oznaczającymi kobietę lub mężczyznę, np. *preposlankyně* – *pos-*

lankyně – *poslanec*, *trávodárkyně* – *dárkyně* – *dárec*, jednak nazwy męskiej bezpośrednio motywującej feminatyw w ramach zgromadzonego materiału brak. W grupie tej znajdują się także nazwy wskazujące na atrakcyjność fizyczną osoby, co jak już wcześniej stwierdzono, często ogranicza występowanie motywującego rzeczownika męskiego, np. *borhyně* ‘atraktivní, vyvinutá blondýna menšího vzrůstu a s výrazným úsměvem; podle moderátorky zpráv Lucie Borhyové’, *instabohyně* ‘instabogini’, *sexyně* ‘seks-bomba, kobieta atrakcyjna seksualnie’.

Materiał czeski wyróżnia jeszcze jedna cecha – obecność jednostek będących wynikiem gier słownych często opartych na skojarzeniach z wyrazami o podobnym brzmieniu (adideacie). Jest to zbiór niewielki (8 jednostek, 4% wszystkich), dlatego przedstawię go w całości. I tak *blondýně* ‘gruba blondýnka’ nawiązuje do wyrazu *blondýna*, *bobryně* ‘kobieta z bardzo zarośniętym łonem’ < *bobr*, *kolagyně* ‘koleżanka z pracy z nadmierną skłonnością do używania kosmetyków’ powstała w wyniku nałożenia wyrazów *kolegyně* i *kolagen*, *přítulkyně* ‘przyjaciółka, partnerka’ to wynik złączenia dwóch wyrazów *přítelkyně* i *přítulit se*, *přívěškyně* ‘przyjaciółka, która nie udziela się w towarzystwie, jest raczej do ozdoby’ motywowana jest przez słowo *přívěska* ‘przywieszka z ceną, wagą itp. produktu’, *špekyně* ‘bardzo gruba kobieta lub dziewczyna’ < *špek* ‘ślonina’, *věvodkyně* ‘kobieta preferująca wódkę’ to nawiązanie do *vodka*, *zátkyně* ‘kobieta posiadająca korek do napoju alkoholowego, która wstępuje do towarzystwa mężczyzn z zamiarem zamknięcia krążącej butelki i zakończenia zabawy’ powstała z dwóch wyrazów *zátka* ‘korek’ + *zrádkyně* ‘zdrajczyni’. Wszystkie wymienione powyżej leksemy pochodzą ze strony *Čeština 2.0*, która ma pokazywać, że „čeština má šmrnc, vtip i budoucnost”. Wymienione jednostki spełniają to kryterium – o ich znaczeniu oraz sposobie tworzenia decyduje przede wszystkim nastawienie na zabawę i humor, stąd nierespektowanie budowy wyrazów podstawowych (*blondyn-a* + *ě* > *blondýně*, *kolagen* > *kolag-en* + *yně* > *kolagyně*), derywowanie wyrazów od podstaw nienazywających mężczyzn (*bobr* > *bobryně*, *špek* > *špekyně*), zmiany w składzie fonetycznym istniejących feminatywów mające ukazać nową cechę zna-

mionującą, np. *přítulkyně* < *přítelkyně* i wymiana *e* > *u* pod wpływem skojarzenia z *přítulit se*. Z tego względu wymienione tu wyrazy nie są klasycznymi feminatywami (brak podstaw męskich), a zbliżają się do nazw atrybutywnych (nosicieli cech). Pośrednio świadczy to jednak o sile formantu *-(k)yňě* jako wykładniku żeńskości. Ponadto, jak pokażą następne akapity, granice między tymi dwiema grupami semantycznymi zacierają się i wśród typowych feminatywów.

Klasyfikacja semantyczna zebranego materiału nawiązuje do kategorii słowotwórczych, choć nie jest z nimi tożsama. Wyróżniono pięć klas³ ze względu na:

- wykonywany zawód lub profesję, np. *herkyně*, *knihkupkyně*, *prodejkyně*, *psychiatryně*, *speakryně*, *šéfdramaturgyně*, *velvyslankyně*, *zeměpiskyně*, *životopiskyně*; *baletmistrzyni*, *islamoznawczyni*, *naukowszyni*;
- wykonywanie czynności charakterystycznej, np. *nedoštudýrovankyně*, *neplavkyně*, *nespavkyně*, *sóloběžkyně*, *spoluběžkyně*, *světanápravkyně*, *utečenkyně*, *zběžkyně*; *bratobójczyni*, *innowierczyni*, *jogini*, *kierowczyni*, *klamczyni*, *morderczyni*, *odstępczyni*, *pochlebczyni*;
- pełnienie roli społecznej, zajmowanie pozycji społecznej, np. *extchyně* (też: *pratchyně*, *protitchyně*, *skorotchyně*, *spolutchyně*, *téměřtchyně*), *odsouzenkyně*, *oligarchyně*, *skřítkyně*, *spolužalobkyně*, *šejchyně*, *typkyně* i *týpkyně*; *gošćini*, *mo-codawczyni*, *potomkiny*, *władczyni*;
- cechę charakterystyczną, w tym nazwy wartościujące, np. *alternativkyně*, *bezvěrkyně*, *nesportovkyně*, *odvážlivkyně*, *ramboministryně*, *staromilkyně*, *superžalobkyně*, *superběžkyně*, *svalovkyně*, *šaškyně* < *šašek* ‘błazen’, *šibřyně* < *šibr* ‘osoba przekupna’; nazw polskich brak;
- przynależność do grupy zwolenników jakiegoś polityka: *bobošíkovkyně*, *putinovkyně*, *zemanovkyně*; nazw polskich brak.

³ Ponadto szóstą grupę (*varia*) stanowi siedem czeskich nazw, których nie udało się przyporządkować do żadnej klasy ze względu na niewystarczający kontekst.

Jak zawsze przy tego typu klasyfikacjach, istnieją wątpliwości, gdzie daną jednostkę przyporządkować. Czy *kierowczyni* to nazwa zawodu (czynności wykonywanej stale i systematycznie) czy ze względu na czynność charakterystyczną (doraźną)? Czy w formacji *sóloběžkyně* ważniejszy jest aspekt czynnościowy (bieganie) czy jakościowy (bieganie pojedynczo, bez towarzystwa)? Pomimo tych drobnych wątpliwości podział na wspomniane 5 grup znaczeniowych daje pewne wyobrażenie o specyfice każdego języka (por. Tabela 2).

Tabela 2. Grupy znaczeniowe feminatywów (dane podane w procentach w odniesieniu do całości materiału: CZ – 227 jednostek, PL – 69 jednostek)

	Zawód, profesja	Czynność charakterystyczna	Rola/pozycja społeczna	Cecha charakterystyczna	Grupa zwolenników
Język czeski	34,4	14,5	18,5	28,2	1,3
Język polski	24,6	52	21,7	0	0

W języku polskim *-ini/-yni* służy do określania kobiet ze względu na charakterystyczną czynność przez nie wykonywaną. W grupie tej znalazło się 36 jednostek, a więc ponad połowa całego zebranego polskiego materiału. Z kolei w materiale czeskim wyróżniają się przede wszystkim określenia atrybutywne kobiet, wskazujące na jakąś ich cechę charakterystyczną lub wartościowanie. Formy typu *otužilkyně*, które znajdują oparcie zarówno w rzeczowniku męskoosobowym (*otužilec*), jak i w motywującej go podstawie (*otužilý*) przyczyniają się do usamodzielniania formantu *-(k)yňě* – może on łączyć się bezpośrednio z podstawą, bez pośrednictwa rzeczowników męskoosobowych (np. *špekyně* < *špek*), a pierwiastek atrybutywny staje się równie ważny jak feminatywny.

Wyrazistą semantycznie, lecz nieliczną, jest także w materiale czeskim grupa nazw zwolenniczek politycznych. Grupa ta i poprzednia nie mają odpowiedników w materiale polskim.

Wspólne natomiast dla obu języków jest występowanie analizowanych formantów w nazwach kobiet określających ich zawód/profesję oraz rolę/pozycję społeczną.

Przechodząc do podsumowania, należy podkreślić, że formanty *-(k)yně* oraz *-ini/-yni* zachowały odziedziczony z prasłowiańszczyzny potencjał do tworzenia żeńskich nazw zawodów oraz pozycji społecznych od męskich odpowiedników. Drugą istotną grupą są nazwy znamionujące, przy czym w czeszczyźnie częściej wskazuje się na cechę odrzeczownikową lub odprzymiotnikową (*odvážlivkyně*), w polszczyźnie natomiast wskazuje się na czynność charakteryzującą wykonawcę (*kłamaczyni*). Odmienne wygląda także typ rzeczowników motywujących derywaty z rozważanymi sufiksami. Użytkownicy języka polskiego chętniej tworzą formacje od męskich rzeczowników na *-ca* (*pracodawczyni*), użytkownicy języka czeskiego – od podstaw na *-ec* (*umělkyně*). Cechą wspólną obu języków są z kolei feminatywy od niepodzielnych słowotwórczo nazw męskich (*minižákyně*, *žakini*).

Oba sufiksy nie są więc zagrożone w swej pozycji środka do tworzenia nazw żeńskich. Trzeba jednak przyznać, że w świetle wykorzystanego materiału język czeski charakteryzuje większa produktywność formacji z *-(k)yně*. Przemawiają za tym dane liczbowe oraz mniejsze ograniczenia stylistyczne. W polszczyźnie derywaty z *-ini/-yni* często mają nacechowanie książkowe, urzędowe lub prawnicze, podczas gdy w czeszczyźnie tworzy się wiele formacji o charakterze potocznym (od użyc neutralnych po takie o zabarwieniu emocjonalnym). Jako że odmiana potoczna jest podstawową w komunikacji człowieka zakładać można dalszy przyrost derywatów z *-(k)yně* w języku czeskim.

Literatura

- Bura R., 2005, *Czeskie i polskie feminatywa*, [w:] H. Mieczkowska, B. Suchoń-Chmiel (red.), *Język i literatura słowacka w perspektywie słowiańskiej. Studia słowacko-polskie ofiarowane prof. Marii Honowskiej*, Kraków, s. 71–74.
- Dickins T., 2001, *Gender Differentiation and the Asymmetrical Use of Animate Nouns in Contemporary Czech*, „The Slavonic and East European Review”, Vol. 79, No. 2 (Apr.), s. 212–247.
- Gregor A., 1956, *Přechylování v staročeštině*, „Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A. Řada jazykovědná”, vol. 4, A4, s. 37–44.

- Grochowska M., Wierzbicka A., 2015, *Produktywne typy słowotwórcze nazw żeńskich we współczesnej polszczyźnie*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica” 49, s. 45–55.
- Hołodajda-Mikulska K., *Dyskusje o feminatywach na łamach »Języka Polskiego« w latach 1945–1989*, „Język Polski” 2016, 96/2, s. 89–97.
- Kleszczowa K. (red.), 1996, *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, Katowice.
- Kołodziejek E., 2022, *Normatywne aspekty komunikacji inkluzywnej*, „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny” 21, s. 23–34.
- Krysiak P., Małocha-Krupa A., 2020, *Feminatywum, feminatyw, nazwa żeńska, żeńska końcówka – problemy terminologiczne*, „Oblicza Komunikacji” 12, s. 229–238.
- Kubiszyn-Mędrała Z., 2007, *Żeńskie nazwy tytułów i zawodów w słownikach współczesnego języka polskiego*, „LingVaria” 2/1, s. 31–40.
- Laskowski R., 1962, *Kontynuanty prasłowiańskiego przyrostka *-ynji w języku polskim*, „Język Polski” 42/3, s. 171–187.
- Łaziński M., 2006, *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-plciowa*, Warszawa.
- Rogozhnikova S., 2020, *Problémy při přechylování názvů povolání v češtině a ruštině*, „Nová čeština doma a ve světě” 2, s. 38–44.
- Svobodová D., 2011, *K aktuální situaci v oblasti přechylování apelativ v češtině*, w: *Vidy jazyka a jazykovedy*, Prešov, s. 257–262.
- Szpyra-Kozłowska J., 2019, *Premiera, premiera czy pani premier? Nowe nazwy żeńskie i ograniczenia w ich tworzeniu w świetle badań ankietowych*, „Język Polski” 99/2, s. 22–40.
- Szpyra-Kozłowska J. 2021, *Nianiek, ministra i japonki. Eseje o języku i płci*. Kraków.
- Valdrová J., 2023, *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*, Praha.
- Ziková M., 2003, *K podstatě slootvorného procesu přechylování*, „Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A. Řada jazykovědná” 52, A51, s. 125–132.